

## پیشگفتار ویرایش دوم

استقبال جامعه علمی کشور از ویرایش اول کتاب *جامعه‌شناسی سازمانها* و رسیدن آن به چاپ هشتم ایجاب می‌کند مفاهیم جدیدی در کتاب گنجانده شود. سرانجام در چاپ نهم این امکان فراهم شد و سه فصل به کتاب قبلی افزوده شد. کتاب حاضر بر اساس تقویم واقعی دانشگاه‌های ایران که در عمل ۱۲ هفته (بدون محاسبه امتحانات میان ترم و پایان ترم) تشکیل می‌شود، در ۱۲ فصل تنظیم شده است. علاوه بر این، اهداف رفتاری و سؤالات آخر فصل برای کمک به یادگیری مطالب افزوده شده است.

سنت پدرکشی در علم و نقد اندیشه‌های اساتید توسط شاگردانشان پویایی خاصی به علوم بخشیده است و در اثر این پویایی علم رو به جلو حرکت می‌کند؛ از این رو پرداختن به مفاهیم و نظریه‌های جدید در ویرایش جدید این کتاب نیز ضرورت می‌یابد. در این راستا در فصل «جدال مشروعیت جامعه‌شناختی با کارایی مدیریتی: نهادگرایی جدید در سازمان» به رویکرد جدیدی در زمینه نهادی شدن سازمان پرداخته شده که در برخی از موارد با مفاهیم نهادگرایی قدیم متضاد است. در فصل «جامعه به عنوان تعیین کننده حیات و ممات سازمانها: نظریه اکولوژی جمعیت سازمانها» به نقش محیط در بقا یا فناى سازمان اشاره شده و در فصل آخر «هم‌تکاملی سازمان و جامعه» مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

زمانی که چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۸۰ منتشر شد، اهمیت چندانی در رشته مدیریت نداشت و به عنوان یک درس حاشیه‌ای به آن نگریسته می‌شد ولی امروزه در دانشگاه استنفورد به عنوان بهترین دانشگاه جهان دوره کارشناسی ارشد و دکترای جامعه‌شناسی سازمانها نیز دایر شده است. جالب اینکه در سال ۲۰۰۵

دانشگاه فناوری ماساچوست (MIT) که سومین دانشگاه جهان است، درسی را تحت عنوان جامعه‌شناسی سازمانها به سرفصلهای دوره MBA خود اضافه کرد و با توجه به پیشرو بودن این دانشگاهها در جهان، به‌زودی این روند در دانشگاههای کشور ما نیز ایجاد خواهد شد، و جامعه‌شناسی سازمانها به همه رشته‌های مدیریت اعم از دولتی، بازرگانی، صنعتی، مالی، کارآفرینی، فناوری اطلاعات و اجرایی و MBA نفوذ خواهد کرد؛ چرا که مدیران به این نتیجه رسیده‌اند که جامعه نقش بسزایی در موفقیت سازمانها دارد و به‌طور اجتناب‌ناپذیر باید به تجزیه و تحلیل آن مجهز شوند. امید است کتاب حاضر بتواند در این راستا راهنمای مؤثری برای دانشجویان مدیریت و مدیران کشور بوده، ضمن اینکه برای رشته‌هایی همچون جامعه‌شناسی، اقتصاد و حقوق نیز مؤثر باشد.

کتاب حاضر بر مبنای تفکرات ارزشمند دانشمندان بزرگ فلسفه، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، علوم سیاسی، و مدیریت نوشته شده است. نوشته‌های بزرگان این علوم موجب غنای کتاب شده است ولی با همه این اوصاف ادعای کتاب حاضر این نیست که هیچ نقصی ندارد و به همه مسائل پاسخ گفته است. مقصود از اقرار به نقایص این نیست که پیشاپیش از برخوردهای انتقادی با مطالب جلوگیری شود بلکه بازخورهای صادقانه خوانندگان محترم، نویسنده را در ویرایشهای بعدی یاری خواهد کرد.

آرین قلی‌پور

خلخال - بهمن ۱۳۸۷

## پیشگفتار

گسترش روزافزون سازمانها آنها را به یک حوزه مطالعات وسیع و میان‌رشته‌ای تبدیل کرده است. در این میان مطالعه سازمانها توسط جامعه‌شناسان و اندیشمندان مدیریت جایگاه خاصی دارد. جامعه‌شناسی سازمانها، رویکرد جامعه‌شناختی به پدیده سازمان است که تعامل آن را به صورت یک کل با جامعه وسیع‌تر مد نظر قرار می‌دهد. توجه به این بعد از سازمان برای دانشجویان جامعه‌شناسی و مدیریت جالب توجه است. هدف کتاب حاضر ارائه مطالبی در این زمینه است و برای درس جامعه‌شناسی سازمانها در رشته‌های مدیریت (دولتی، بازرگانی و صنعتی) و جامعه‌شناسی تدوین شده است.

آثار علمی و ارزشمند دانشمندان بزرگی چون کارل مارکس، اریک فروم، ربرت میشلز، ماکس وبر، تالکوت پارسونز، ربرت مرتن، آلوین گلدنر، پتر بلا، فیلیپ سلزنیک، چارلز پرو، دیوید سیلورمن، آمیتای اتزیونی، ادگار شاین، گرت هافستد و ریچارد اسکات زمینه‌ساز تکوین این کتاب بوده است، مؤلف آثار علمی آنها را ارج نهاده، به تلاشها و یافته‌های آنان به دیده احترام می‌نگرد.

نگارنده، جرقه ذهنی ورود به مبحث جامعه‌شناسی سازمانها را مدیون استادان بزرگوار جناب دکتر حسن میرزایی اهرنجانلی و جناب آقای علی اصغر پورعزت می‌داند، ضمن اینکه همواره در مراحل طراحی و تدوین کتاب از مراتب تشویق و حمایت مدیر محترم گروه پژوهشی مدیریت سازمان «سمت» استاد ارجمند جناب دکتر علی رضائیان بهره برده است. فرصت را مغتنم شمرده از راهنماییهای ارزشمند و مفید این اساتید عالی‌قدر صمیمانه قدردانی می‌کنم. همچنین از همسرم به خاطر راهنمایی، پشتیبانی، همراهی و زحمات زیادی که در کلیه مراحل تدوین کتاب

متقبل شدند، تقدیر و تشکر می‌کنم. از سرکار خانم معصومه اروانه به خاطر دقت نظر در ویرایش متن و از سرکار خانم طاهره رضایی به خاطر جستجوی مقالات از اینترنت و نمایه‌سازی تشکر و قدردانی می‌نمایم. بدون تردید این اثر خالی از نقص و ایراد نیست، و نظرات، پیشنهادها و راهنمایی‌های اساتید، دانشجویان و منتقدان زمینه‌ساز تکامل نسبی و رفع نقایص و نارسایی‌های آن خواهد بود.

آرین قلی‌پور

خلخال - خردادماه ۱۳۸۰

## مقدمه

افراد زیادی هر روزه پس از خروج از خانه به زندگی سازمانی روی می آورند تا بیش از نیمی از اوقات بیداری خود را در سازمانها صرف کنند. زندگی افراد دیگری نیز که در سازمانها کار نمی کنند، از وجود سازمانها تأثیر می پذیرد و آثار نفوذ سازمانها در جوامع مدرن پیوسته در حال افزایش است. سیاستها و تصمیماتی که سازمانها اتخاذ می کنند، جنبه های اجتماعی، وضعیت اقتصادی، خصوصیات فرهنگی، تحولات تکنولوژیک و دیگر گونیهای سیاسی جوامع را تحت تأثیر قرار می دهد. سازمانها از دیرباز وجود داشته و در ایجاد تمدن بشری سهم بسزایی ایفا کرده اند، ولی سازمانهای امروزی از سازمانهای امپراتوریهای کهن همچون مصر، چین، روم و عثمانی بسیار پیچیده تر و پیشرفته ترند و نقش آنها در شکل دهی تحولات جوامع بسیار بیشتر است.

قبل از انقلاب صنعتی، سازمانها با همان اشکال ابتدایی خود، وجود داشتند. پس از انقلاب صنعتی و توسعه جوامع مدرن، با ملموس تر شدن ضرورتها و همچنین تکامل دانش بشری برای طراحی و ایجاد و مدیریت سازمانهای کارآتر، شرایط مساعدی برای شکل گیری و گسترش سازمانهای مدرن فراهم شد و آنها در همه عرصه های جوامع نفوذ کردند، به طوری که دیگر در این جوامع وجود سازمانها اجتناب ناپذیر شده است. در همه جوامع اعم از سرمایه داری یا سوسیالیستی، توسعه یافته یا توسعه نیافته و در همه بخشهای دولتی و خصوصی، سازمانها نقش مسلط و غالبی ایفا می کنند. رواج و گسترش سازمانها در عصر حاضر به گونه ای است که ما به جای اینکه بگوییم در عصر فضا، اطلاعات، فراصنعتی، اینترنت یا در عصر ماهواره زندگی می کنیم، بهتر است بگوییم در عصر سازمانها به سر می بریم.

جامعه امروزی ما به یک جامعه سازمانی تبدیل شده است، به طوری که جامعه بدون سازمان غیر قابل تصور است. از این رو، شناسایی، مطالعه و درک سازمان به منظور طراحی و ایجاد سازمانهای بهتر و کاراتر برای نسل حاضر بسیار مهم است. «دراکر» تأکید می‌کند که «نسل حاضر باید به گونه‌ای درباره سازمانها بیاموزد که اجدادشان کشاورزی را آموختند».

برخلاف قدمت سازمانها، مطالعه آنها تاریخ نسبتاً کوتاهی دارد. مطالعه سازمانها به صورت نظام‌مند از اوایل قرن بیستم، آغاز شده است. شکل‌گیری سازمانها و گسترش آنها به صورت پدیده‌های پیچیده و چندبعدی، توجه اندیشمندان متفاوتی را در رشته‌های گوناگون به خود جلب کرده است. با به کارگیری دیدگاههای متفاوت و سطوح تجزیه و تحلیل گوناگون، سازمان به یک حوزه مطالعاتی میان‌رشته‌ای<sup>۱</sup> تبدیل شده است. رشته‌های جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی فرهنگی، زیست‌شناسی، روان‌شناسی، روان‌شناسی اجتماعی، مدیریت، اقتصاد و علوم سیاسی در شکل‌گیری نظریه‌های سازمان نقش مهمی داشته‌اند. هر کدام از این رشته‌ها، چهارچوب نظری خاص، سطح تجزیه و تحلیل متفاوت و ابزارهای روش‌شناختی ویژه‌ای را برای مطالعه سازمانها به کار گرفته‌اند. این امر موجب بروز تنوع در مطالعات سازمانی شده است. با وجود این، در مطالعه سازمانها دو رویکرد همواره غالب بوده است. یکی رویکرد اندیشمندان مدیریت به سازمان که بیشتر بر فرایندهای داخلی سازمان تأکید دارد و سطح تجزیه و تحلیل آن بیشتر در سطح خرد<sup>۲</sup> و میانه<sup>۳</sup> است. رویکرد دیگر ریشه در جامعه‌شناسی دارد و از «مارکس» و به‌ویژه از «وبر» شروع می‌شود و در کارهای اندیشمندانی همچون «پارسونز»، «مرتن»، «سلزنیک»، «بلا»، «گلدنر»، «پرو»، «اتزیونی» و «اسکات» ادامه می‌یابد. این رویکرد، سازمان را به صورت یک کل و در ارتباط با جامعه مطالعه می‌کند و سطح تجزیه و تحلیل آن کلان<sup>۴</sup> و بعضاً میانه است. تأکید این گروه به جای فرایندهای

- 
1. interdisciplinary
  2. micro level
  3. meso level
  4. macro level

درون‌سازمانی، بیشتر به روابط بین‌سازمانی و یا روابط سازمان با نهادهای اجتماعی و به طور کلی جامعه است. جامعه‌شناسان گرایش دارند که سازمان را در بافت جامعه‌ای که در آن قرار دارد مطالعه کنند؛ از این لحاظ روابط بین سازمان و سیستم اجتماعی گسترده‌تر بسیار حائز اهمیت است. در این کتاب سعی شده است نگرشها و دیدگاههای متفاوت در زمینه سازمانها که برای مطالعه پدیده‌های چندوجهی و پیچیده‌ای مثل سازمان ضروری است بررسی شود، علاوه بر این رویکرد جامعه‌شناختی به سازمان، مورد تأکید قرار گرفته است. طبق این رویکرد، سازمانها به عنوان سیستمهایی اجتماعی در نظر گرفته می‌شوند که با سیستمهای اجتماعی وسیع‌تر از خود تعامل و تأثیر متقابل دارند. جامعه‌شناسی سازمانها، مطالعه سازمان به عنوان یک سیستم اجتماعی در قالب سیستم اجتماعی وسیع‌تر از خود یعنی جامعه است. سازمانها وجوه اختلاف زیادی از نظر اهداف، اندازه، پیچیدگی، فناوری، ساختار و غیره دارند ولی در عین حال وجوه اشتراکی نیز دارند که موضوع اصلی جامعه‌شناسی سازمانهاست.

کتاب حاضر در دوازده فصل تنظیم شده است. چگونگی پیدایش جامعه‌شناسی، قلمرو جامعه‌شناسی، سازمان، سازمان اجتماعی، سازمان رسمی، سازمان غیر رسمی، اهمیت سازمانها در جامعه و سطح تجزیه و تحلیل در جامعه‌شناسی سازمان از اهم مطالب مورد بحث فصل اول است. در فصل دوم به مواردی همچون انقلاب صنعتی و شکل‌گیری سازمانها، اخلاق پروتستانی، اقتصاد آزاد و داروینیسیم اجتماعی پرداخته شده و نظریه‌های سازمان و مدیریت در قالب سه نسل سازمان‌گرایان، انسان‌گرایان و انسجام‌گرایان دسته‌بندی گردیده است. در فصل سوم پیدایش سازمان بوروکراتیک در جوامع مدرن، پیامدهای منفی و مثبت بوروکراسی، و بوروکراسی و دموکراسی مورد بررسی قرار گرفته است. مفهوم سیستم و سیستم اجتماعی، کارکردهای اساسی سیستم اجتماعی و تبیین سازمان به عنوان سیستم اجتماعی موضوعات مورد بحث در فصل چهارم است. در فصل پنجم مفهوم قدرت و پویاییهای آن در جوامع مدرن و چگونگی انتقال قدرت از فرد به

سازمان مورد توجه قرار گرفته است؛ ضمن اینکه به مرزبندی مفهوم قدرت با مفاهیم نفوذ، زور، خشونت و اختیار، توزیع قدرت، ماهیت قدرت و قدرت سازمانی اشاره شده است. ویژگیهای فرهنگ، کارکردهای فرهنگ، سطوح فرهنگ، فرهنگ سازمانی و تأثیر فرهنگ جوامع بر سازمانها در فصل ششم مورد بحث قرار گرفته است. فصل هفتم به نوع‌شناسی گروه، پویاییهای گروهی، هنجارهای گروهی، انسجام گروهی، چرخه عمر گروه، و کارکردهای مثبت و منفی گروه اختصاص یافته است. در فصل هشتم تمایز بین نهادها و سازمانها بررسی و چگونگی نهادی شدن سازمانها در جامعه و چگونگی شکل‌گیری مکتب فکری نهادی توضیح داده شده است. در فصل نهم به تضاد بین کارایی و مشروعیت پرداخته شده و مباحث نهادگرایی جدید در سازمان مورد بحث قرار گرفته است. فصل دهم اثرات محیط بر سازمانها را مدنظر قرار می‌دهد و به تبیین اکولوژی جمعیت سازمانها می‌پردازد. در فصل یازدهم به دیدگاه اندیشمندان در زمینه پیامدهای منفی سازمانها اشاره شده و نگرش آنارشیستی به سازمان، نبرد با سلسله‌مراتب، اسارت انسان در سازمان و به طور کلی نظریات ضد سازمانی مورد بحث قرار گرفته است. سرانجام در فصل دوازدهم تعامل مؤثر بین جامعه و سازمان بحث می‌شود و مباحثی همچون اخلاق، مسئولیت اجتماعی سازمانها و سرمایه اجتماعی سازمان تشریح می‌شود.